GEÇMİŞ YÜZYILLARDA KIYAFET RESİMLERİMİZ

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

GEÇMİŞ YÜZYILLARDA KIYAFET RESİMLERİMİZ

Bu albümü tarihcilerimize ve tarihî resim yapan san'atkârlarımıza ithaf ediyorum.

Dr. A. S. Ü.

Birinci baskı : 1958
İkinci baskı : 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. DİZİ — Sa. 36 a

GEÇMİŞ YÜZYILLARDA KIYAFET RESİMLERİMİZ

Ord. Prof. Dr. SÜHEYL ÜNVER

(Metin dışında 48 resim vardır.)

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

ÖNSÖZ

1927 — 29 senelerinde Paris'te meslekî ihtisasımı yaparken boş vakitlerimde aylarla devam ettiğim Bibliothèque Nationale'in bilhassa Estampes dairesinde Türkiyeye ait ve üzerinde durulması icab eden bir kaç albüme rastladım ve bunları tetkik ile notlar aldım. Numaralarını sakladım. Gördüklerimin İstanbul'da Türk Üstadları tarafından yapılması ayrıca bir kıymet taşıyordu. İmzaları Nakışhanelerinde kollektif çalışılmasından yok idi amma Osmanlı Türk usulünce ve İstanbul'da yaşayan san'atkârlar tarafından yapıldığına da şüphe edilemezdi. Minyatür denince yanlışlıkla hep akla şark memleketleri gelir. Lâkin bunlarda bu kabil bir albüme ve yapıldığı senede bir büyük payıtaht sekenesinin ricâl ve halkını yaşatan böyle bir esere rastlamadığımızı ve bu kabil çalışmalara ve yaşadıkları zamanı mümkün mertebe tesbit etmeğe ancak memleketimiz san'atkârlarinin kiymet ve ehemmiyet verdiklerini tebarüz ettirmek isteriz.

Bunda şüphesiz ki İstanbul'un bütün Osmanlı İmparatorluğu boyunca garpte mühim bir mevkide tutulması, siyasî ve iktisadî münasebetlerin daha çok ve sık olması tesiri ile İstanbul'a bittabi garp devletlerinin temsilcileri olan elçiler sık sık geliyor. Burası dış âleme nazaran dinî ve içtimaî telâkkileri ile kapalı ve biraz da tecessüsleri tahrik eden bir memleketdir. Bizim yaşayışımıza göre böyle bir görüşümüz yoktur. Fakat garplılar bizi çok dikkate şayan bulmuşlar ve güya kendilerince buldukları hususiyetler ve mahremiyetleri garbe bildirmeğe ve hakkımızdaki telâkkilerini yaymağa çalışmışlardır. Bütün bu bildirmelere rağmen tâ tanzimata kadar, Avrupa, bizi tamamen misteriux bir millet ve memleket olarak tanımakta devam etmiş ve oraya giden sefaret hey'etlerimiz de bu tesiri daha kuvvetlendirmiştir.

Türk garpde sevilmiş ve sayılmıştır. Bize göre uygun olan yaşayış ve dünya çapında düşünüş ve maddî hayat hakkındaki bizi zararlara sokan telâkkilerimize zaman zaman hörmet ve hayret göstermişler ise de garp düşünüşü bize güç ve pek geç nüfüz edebilmiştir.

Garpden memleketimize gelen sefaret hey'etleri arasında fırça ve fikir sahipleri de vardır. Bu esrarlı âlemi kalemleri, fırçaları ve fikirleri ile de avdetlerinde doğru, yanlış ve çok defa noksan olarak garbe bildirmişler, fakat bütün bu fikirler ancak kendi vatanlarındaki muhit ve köşelerinde bir akis uyandırmış ise de kâfi gelememiştir. Zira bunlar bizi garbe tam aksettirememiştir.

Memleketimize gelen sefaret hey'etleri başka bir hususu düşünmüşler ve pek iyi de yapmışlardır. İstanbul'da şehirli ve devlet adamlarının kıyafetlerini yapacak Türk ressamlarını dükkânlarında bulmuşlar veyahut evinde çalışanları aramışlar, onlara hususî siparişler vererek bizim bütün yaşayışımızın mühim bir kısmına temas eder resimleri yaptırmışlardır. San'atkârlar resimleri bizdeki usulde murakka' dediğimiz bir albüme yaptıklarını yapıştırmışlar ve ve sipariş sahibine vermişlerdir. Bunlar daha önce yapılıp satılıyor mu idi? Bunu şimdilik bahis mevzuu etmiyoruz. Çünkü içtimâî hususiyetleri bunları alenen satmağa müsait değildir. Nihayet bunlara muayyen bir zümre merak edebilir ve bu eserlerde ortaya çıkarılmaz. Biz bunların sipariş üzerine sureti mahsusada emniyet edilir bir mutavassıt marifeti ile yaptırıldığını tasavvur ediyoruz.

XVIII nci Asırdan önce kitaplar içine resim yapılmıştır ve bunlar da azımsanmıyacak kadar çoktur. Fakat sırf böyle içtimâî yaşayışımızı gösteren resim albümleri nadirdir.

XVIII nci Asırda böyle resimli albümlerimiz az değildir. Nitekim münferit olarak Topkapı sarayı Müzesi resim galerisinde rastladıklarımızı hesaba katmazsak Ressam Levnî'nin iki albüm dolusu, devrinin içtimaî yaşayışını gösteren resimleri vardır ki bunlar orada teşhirde ve üzerinde çalıştığımız eserlerdendir.

İşte bu kabil üç albümümüz de hâlen Paris'te Bibliothèque National'in İstampa resimler salonunda durmaktadır. Bilhassa üzerinde durduğumuz ve neşr için incelediğimiz bu albüm ve diğerleri acaba bu kütüphaneye nasıl intikal etmiştir?

Dediğimiz gibi İstanbul'a gelen sefaret hey'etlerinden birisine mensup bir zat veyahut bizzat sefir avdetde elçiliğini yaptığı memleketden hediyeler ve malûmat götürürken bunları da alıp krala takdîm etmişlerdir. Bizim gördüklerimiz yâni bu üç albüm Fransız krallarına hediyeten verilmiştir. Bunlar yine kral namına Bibliothèque Royale''e yâni kraliyet kütüphanesine konmuşlardır. Zira resimlerin albümlerindeki mühürler bize bunu bildiriyor. Fransız Revolüsyonlarından sonra bu kütüphane Paris'te Bibliothèque Nationale''e çevrilince bittabi bu albümler de ismi değişen bu birkaç milyonluk kütüphanenin artık ebedî malı oluyor.

İşte tetkiklerimiz esasında rastladığımız bu albümlerden ikisini 1948 senesi yazında Paris'de toplanan Müsteşrikler Kongresine İstanul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünü temsilen giden Prof. Dr. Ahmet Ateş verdiğim numaraları ile albümleri mahallinde görerek filmini aldırmak lütuf ve delâletinde bulundu. Benim şimdilik istettiğim 3 albümün ikisi elimizdedir. Birisi 1688, diğeri 1720 tarihlidir. Fakat bizce 1720 tarihilisi de izah edeceğim veçhile 1688. tarihine aittir. Zira aynı zamanın ve aynı ekolün mahsulüdür, hemen aynı resimleri muhtevidir. Avrupalıların Üçüncü bizim de ikinci dediğimiz Sultan Süleyman zamanına ait iki albümdür.

XVIII nci Asırdaki kıyafetlerimizi, bundan önceki asırlarda bildiren tarihî ve resimli eserlerimiz gibi yaşatan Surnâmelerimiz bir tarafa bırakılacak olursa İkinci Sultan Süleyman'ın karışık ve kısa geçen devrine ait böyle müstakil ve içtimaî yaşayışımızı ve şahıslarını bildiren mühim iki albüme sahip olmamızı bir bahtiyarlık sayarım. Tarihlerimizde vak'a ve vâkıaları canlandıracak resimlerin çoğunu hep birbirinden kopya olan garp menbalarından al-

mak mutad olmuştur. Çünkü bu albümler şimdiye kadar mâlum değil, incelenmemiş ve tarihî bir metin kadar kıymetli olan bu eserler ortaya konmamış yâni müracaat edeceğimiz bir literatür mahiyetini alamamıştır.

Hâlen böyle bir resimli litaratüre kavuşmuş bulunuyoruz. Geçmiş asırlara müteallik tetkiklerimiz esnasında müracaat edeceğimiz böyle yayınlara da yer verilmesi yerinde olur. Bu maksatla bunu neşreden Türk Tarih Kurumuna teşekkür ederim.

ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL ÜNVER
Türk Tarih Kurumu Üyesi

ALBÜMÜN MAHİYETİ

Bizce imzası meçhul ise de muhakkak bir Osmanlı Türk ressamı tarafından yapılan bu 49 resimli albüm Pariste Milli Kütüphanenin istampa resimleri dairesinde N. Od. 6 da saklı durmaktadır. Albümün başında Fransızca şu izahat vardır:

Costumes Turcs de la cour
et de la ville de Constantinople
en 1720

Peinte en Turquie par un Artiste
Turc

Yani, Türkiyede bir Türk san'atkârı tarafından tersim edilen ve 1720 de Saray ve İstanbul şehrinin Osmanlı kiyafetlerinden ibaret olan albüm içinde 1920 de 49 aded resmin ayrıca Türkçe ve Fransızca izahlarını biz bir liste halinde sıraladık. Oldukça büyük olan bu albümün resimleri çerçeveleri birer parça farklıdır. Tam bir nisbet vermek kâfi değildir. Mikrofilme alınırken ilâve olunan 10 santimlik mikyasta bir nisbet yürütülebilir. Maamafi resimler 24 x 18 eb'adında sahifeler ortasındadır. Eserin kabı garpte geçirilmiştir, bizim değildir.

Minyatürlerin asılları renklidir, ve XVII inci asırda Türk minyatürü üslûbunda sade zarif olarak yapılmışlardır. Simalar otantikmidir? birşey denemez. Bunların takribî olarak yapılmaları ihtimali fazladır. Fakat kiyafetler otantiktir. Adetâ bu kiyafetler birer birer bakılınca 1688 senesinde İstanbulun tam 270 sene önce her sınıf meslekten ve mezhepten sakınleri karşımızda geçit resmi yapmaktadırlar.

1720 senesine ait olduğu halde 1688 senesini ileri sürmemizin ve bu albümü de 32 sene önceye irca' etmemizin sebebi yine ayni kütüphanenin ayni dairesinde bunun yanında N. Od. 7 de bulunan:

Figures Naturelles en Turquie
Par Raynol 1688

Raynol tarafından 1688 de Fransızca izahlariyle sıraya konan ve Türkiyenin canlı hatıralarını yaşatan resimli albümün mevcudiyetidir. Bu albümde bundan sonra neşrolununca görülecektir ki resimler ayni ressam ve atölyelerin eseridir. Bazı cüz'i farklar ve detaylar vardır, adetçe biraz fazladır. Hatta bu iki albüm birbirinden bakılarak yapılmıştır. Bizce her ikisi de 1688'e aiddir. 1688 tarihlinin esası 1720 deki olamaz. Birincisi esasdır. 1720 senesine ait olsa Üçüncü Sultan Ahmet zamanında rastlaması lâzım. Fakat rastlamaz. Yine elimizde bulunan Üçüncü Sultan Ahmet zamanını canlandıran bir kaç yüz minyatür tablodaki resimlerle farklar gösteriyor. 1688 tarihli diğer albümde (ikinci) Sultan Süleyman'ın başda resmi vardır. Bu takdim ettiğimizde de ayni resim ayni tarzda lâkin daha az detaylı olarak mevcuttur. O albüme giren birkaç resim zannımızca bu albüme de girmiştir, Yani ikisi de ayni devre aittir. O halde bu fark nereden geliyor?

Önce yapılan 1688 tarihli albüm o tarihde Raynol tarafından resimlerin mahiyeti Fransızcaya çevrilerek bir koleksiyon vücude getirilmiştir. Ayni albümün adetce ve kiyafetlerce bir kaçı farklı olarak ve buna bakılarak ikinci bir albüm daha vücude getirilmiştir. O da 1720 de yani ilkinden 32 sene sonra ele geçerek Fransız kralına takdim olunmuştur. Lâkin bunda olan bazıları diğerinde yoktur, diğerlerindekiler birinci numarayı alan bu albümde görülmez. Her iki albüm neşrolunduğu zaman bir birinin mütemmimi olduğu görülecektir. 1720 senesine ait olduğu yazılan bir albümün diğer benzerleriyle karşılaşdırıldığı zaman eski olduğu ve bundan 32 sene önceye irca' olunması mahiyetini daha kıymetlendiriyor.

Tarihlerimizde sönük ve karışık geçen kısa İkinci Sultan Süleyman devrine ait malûmata az rastlarız. En başda yaverleriyle resmi olan ve Dördüncü Sultan (Avcı) Mehmed'in biraderi 20 nci padişah İkinci Sultan Süleyman 1099 (1688)de tahta çıkar, 1102 (1691) ye kadar kalabilir. Saltanatı anca 3 sene 9 ay sürmüştür.

Avrupalıların bizim İkinci Süleyman'ı üçüncü saymaları onların hesabınca Emir Süleyman'ın da padişâh sayılmasından ileri gelir. Çelebi Sultan Mehmed zamanındaki fetret devrinden tarihlerimiz eski teamüle uyarak halâ Emir Süleyman'ı Hükümdarlık sırasına koymaz, her ne kadar Rumeli kıt'asını kendisine ayırarak icrâyı hükümet etmiş ise de bizim saymayıp Avrupalıların sayması dikkate değer.

İkinci Sultan Süleyman devrine ait tarihi olayları şöyle hülâsa edebiliriz:

İşler yolunda olmadığından Edirnede padişâhın huzuriyle büyük bir kurultay toplanır ve idarenin iyi gitmemesi sebebinin devleti sevk edecek adamların kifâyetsizlikleri merkezinde olduğu anlaşılarak sadârete Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşanın getirilmesine karar verilir; 1100 (1689). Sadrıâzam Fazıl Mustafa paşa işleri düzeltir ve bir ordu tanzim ile muvaffak olur.

Sultan Süleyman esasen hastalıklıdır. Her tarafı şişerek Edirnede 1102 (1791) de ölür. Hastalığının böbrek veya kalpten ileri gelmesi ihtimali üzerinde durulabilir.

Bilmiyoruz ki bu devirde yapılan Sultan Süleyman'ın resmi ona benzesin de sadrıazâm resmi neden Fazıl Mustafa paşaya ait olmasın diye düşünmemek kabil değildir.

Bu albümden İkinci Sultan Süleyman'ın otantik sayabileceğimiz bir resmini ve muhtemeldir ki Sadrıâzamının da resmini bulmuş sayılabiliriz.

ALBÜMDEKİ RESİMLER

İzahları en üstte, muhtemeldir ki bunu yapan ressamın veyahut bir Osmanlı Türk kâtibinin hattiyledir. Yanlarında da Fransızcaya tercümeleri vardır.

Padişâh — Le grand Seigneur, avec son propre épée et son porte manteau [1].

Hasodalı — Pages de la premiere chambre.

Fazıl hey'eti — Bunun Türkçesi ve Fransızcaya tercümesi yoktur. II. inci albüme ait iken buraya zaruret icabı konduğu tahmin olunabilir.

Sultan — Kahve takdim olunurken yapılan bu resim de fasıl hey'etinden sonra gelir. Fakat türkçe ve fransızca hiç bir kayıt yoktur. II. inci albümden buraya konulması ihtimali olmalıdır.

Kazasker — Kadii asker, İuge de l'armée aslında: Président de l'armée".

Müftü — Müfti, ou chef de la loy [2].

Veziriâzam — Le grand Vizir.

Çavuşbaşı — Tchaouch Bachi, ou chef des Huissiers.

Dolapçı — Dolaptchi, ou Fountainier.

Kızlarağası — Kizlar ağası, ou Sur İntentent des filles.

Kızlarağası kâtibi — Son Ecrivain.

[1] Pâdişahın ismini vermiyor· Fakat 1688 (1099) da bizim İkinci, Avrupalıların Üçüncü dedikleri Süleymandır. Kendi hususî kılıcı silâhdar (yaver) lerinden birisindendir. Port manto dediği de diğer yaverin tuttuğu oklar mahfazaları içinde yay ile beraberdir. Her ikisi de kendi şahsına mahsus silâhlardır. Bu sonuncusunu tercüme eden ok techizatını fark edememiş.

[2] Eski Fransız imlâsiyle yazılmış (Loi) dır.

Kapıcılar kethüdâsı — Kapidgilar Kiayasi, ou Introducteur du Gr.S.
Kapıcı — Portier.
Dülbend ağası — Tulbend ağası, ou porte turban.
Saray ağası — Saray ağası, ou chef des Eunuques blancs.
İç haznedarı — İthc hazinedarı, ou tresorier du Serail.
İç oğlanı — İtch oğlani, ou Pages.
İbrikdar — İbriktar, ou Porte Eguière.
Zülüflü baltacı — Zuluflu baltadgi, ou valet de pied.
Çetri Hümâyun — Tchetri hümayun, ou Porte par-a-sol.
Doğancı — Dogandgi, ou Fauconier.
Bostancılar kethüdası — Lieutenant du Bostandgi bachi.
Acemioğlanı — Adgemi oğlanı, ou ceux qui fendent du bois, et bechent la terre.
Yeniçeri — Janissaire.
Yeniçeriler aşcısı — Cuisinier des Janissaires.
Halâyık-Khalaik, ou esclave allant par les rues avec sa maistresse[3]
Sokak gezen avret — Sokak gezen Avret, ou femme Turque allant par la rue.
Öreke işliyen — Öreke ichliyen, ou filleuse[4].
Nakış işliyen — Nakich ichleyen, ou brodeuse.
Köylü rum — Kuilu roum, ou Paisan grec.
Köylü rum avreti — Kuilu roum aureti, ou Paisanne Greque.
Rum papazı — Roum papazi, ou, Papas grec.
Rum Patriği — Roum patrighi, Patriarche grec.
Yahudi — Yahoudi, ou, juif.
Yahudi karısı — Yahoudi karisi, ou, femme Juifue[5].
Ermeni patriği — Ermeni patrighi, ou, partiarche Armenien.
Bir ermeni, karısı ile — Bir ermeni, karisi ile, ou Armenien avec sa femme.

[3] Maîtresse
[4] Fileuse
[5] Juive

Genç Müslüman — Ghentch mussulman, ou Jeune Turc.
Müslüman kızı — Mussulman Kizi, ou Jeune Turque.
Bektaşi dervişi — Bektachi Dervichi, ou Dervich Voyageant.
Mevlevi dervişi — Mevlevi Dervichi, ou, Derviche qui turne.
Ermeni karısı — Ermeni karisi, ou, femme Armenienne.
Badanacı — Badanadgi, ou, Armenien qui blanchit les murailles
Hammal — Hamal, ou, Crocheteurs.
Saka — Saka, ou, Porteur d'eau.
Aşcı — Achtchi, ou, Cuisinier.
Ahçı başı — Achtchi bachi, ou, Chef des Cuisiniers.
Süleymaniye camii — Lâkin bir yerinde Türkçe ve Fransızca kayıt yoktur[6].

[6] 1928 senesi zarfındaki tetkikim esnasında bunun bir köşesine kurşun kalemle Ayasofya diye yazıldığını gördüm. Hatta o zaman bunu silmiş ve yerine Süleymaniye camii diye yine kurşun kalemle yazmak zorunda kalmıştım.

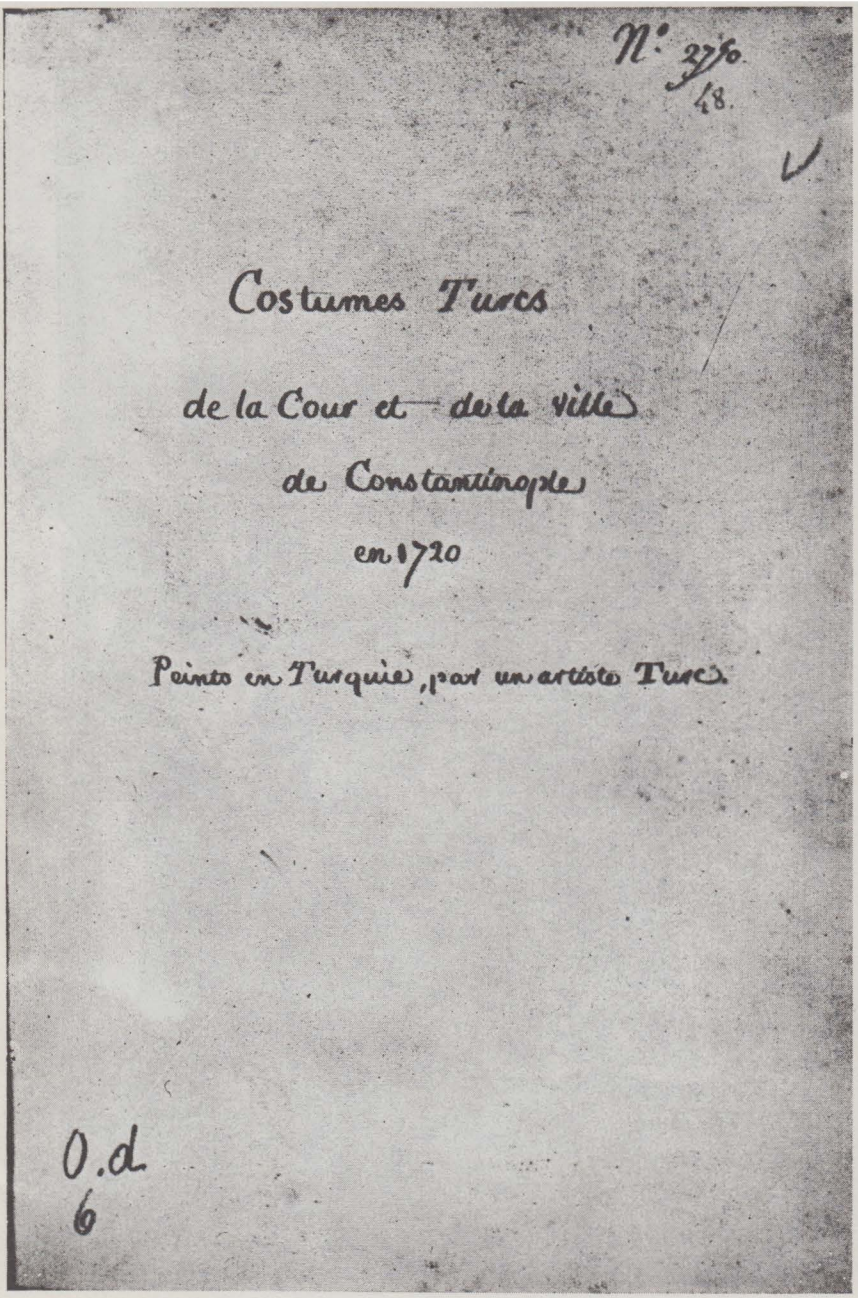
RESİMLERİN RENKLERİ HAKKINDA BİRKAÇ NOT

Albümün ihtiva ettiği bütün minyatürler renklidir ve Osmanlı Türk'ü ekolü tarzında çok mükemmel, canlı, sade ve zarif olarak her türlü lüzumsuz teferruattan kaçınılarak otantik yapılmış resimlerdir. Bu albümün aynen renkli yaptırılarak milli müzelerimizden birisine mal edilmesi lâzımdır ve bunu Türk minyatürü sahasında çalışmış pek çok talebemiz arasından aynen yapabilecek birçok isimler verebilirim.

Bunlar kısmet olduğu zamanda temin olunup gelinceye kadar renkleri hakkında 1928 senesindeki incelememe ait bazı detayları bildireyim :

İkinci Sultan Süleyman'ın yaverleri (silâhdarları) tarafından hürmetle tutulan oklar, yay ve kılıç altınlıdır. Keza padişâh ve maiyetinin elbisesi de altun süslüdür. Saraya mensup olanlar esasen altunlu sırmalarından anlaşılıyor. Sultanın minyatüründe yasdıklar altunludur. Çavuş başının elbisesi gümüşlüdür. Bostancıbaşının arkasında gümüşlü ve altunlu hıl'at vardır. Dolapcı kırmızı renkte giymiştir. Kızlarağası kâtihi elbisesi kırmızıdır. Kapıcı külâhı etrafı zırhlıdır. Saray ağası penbe esvap giymiş. İçoğlanlarından biri mavi, diğeri kırmızı giymiş. Çocukla kadın minyatüründe bohça kırmızıdır, Feracesi beyazdır, Yüzü ve dudağı penbedir. Öreke işleyen kızın penbe bir hırkası var.

Köylü rumun elbisesi tek renklidir. Köylü rum avratı elbisesi de rengârenktir. Yahudinin arkasında siyahımsı cübbe Aşçının başında beyaz ve uzun bir külâh var. Önünde de mavi bir peşgir bağlı. Aşcıbaşının başlığı beyazdır. Yeşil kolsuz cübbe ve kırmızı elbise giymiştir....

Res. 1 — Albümün fransızca izahını veren baştaki sayfa

Res. 2 — İkinci Sultan Süleyman ve silâhtarları

Res. 3 — Üç Hasodalı

Res. 4 — Rübâb, bir nevi tanbur ve tef çalan kızlardan mürekkep bir fasıl hey'eti

Res. 5 — Sultana dairesinde kahve sunulurken

Res. 6 — Kazasker

Res. 7 — Müftü (Şeyhülislâm)

Res. 8 — Sadrıâzam

Res. 9 — Çavuşbaşı

Res. 10 — Dolapcı

Res. 11 — Kızlarağası

Res. 12 — Kızlarağası kâtibi

Res. 13 — Kapıcılar kethüdası

Res. 14 — Kapıcı

Res. 15 — Tülbent ağası

Res. 16 — Saray ağası

Res. 17 — İçhaznedarı

Res. 18 — İki içoğlanı

Res. 19 — İbrikdar

Res. 20 — Zülüflü baltacı

Res. 21 — Çetrihümayun

Res. 22 — Doğancı

Res. 23 — Bostancılar kethüdası

Res. 24 — Acemi oğlanı

Res. 25 — Yeniçeri

Res. 26 — Yeniçerilerin ahcısı

Res. 27 — Halayık

Res. 28 — Bir kadının sokak kıyafeti

Res. 29 — Nakış işleyen kız

Res. 30 — Köylü rum

Res. 31 — Köylü rum kadını

Res. 32 — Rum papazı

Res. 33 — Rum Patriği

Res. 34 — Yahudi

Res. 35 — Yahudi karısı

Res. 36 — Ermeni patriği

Res. 37 — Bir ermeni karısı ve çocuğu ile

Res. 38 — Genç bir müslüman Türk

Res. 39 — Genç bir Türk kızı

Res. 40 — Bektaşi dervişi

Res. 41 — Mevlevî dervişi

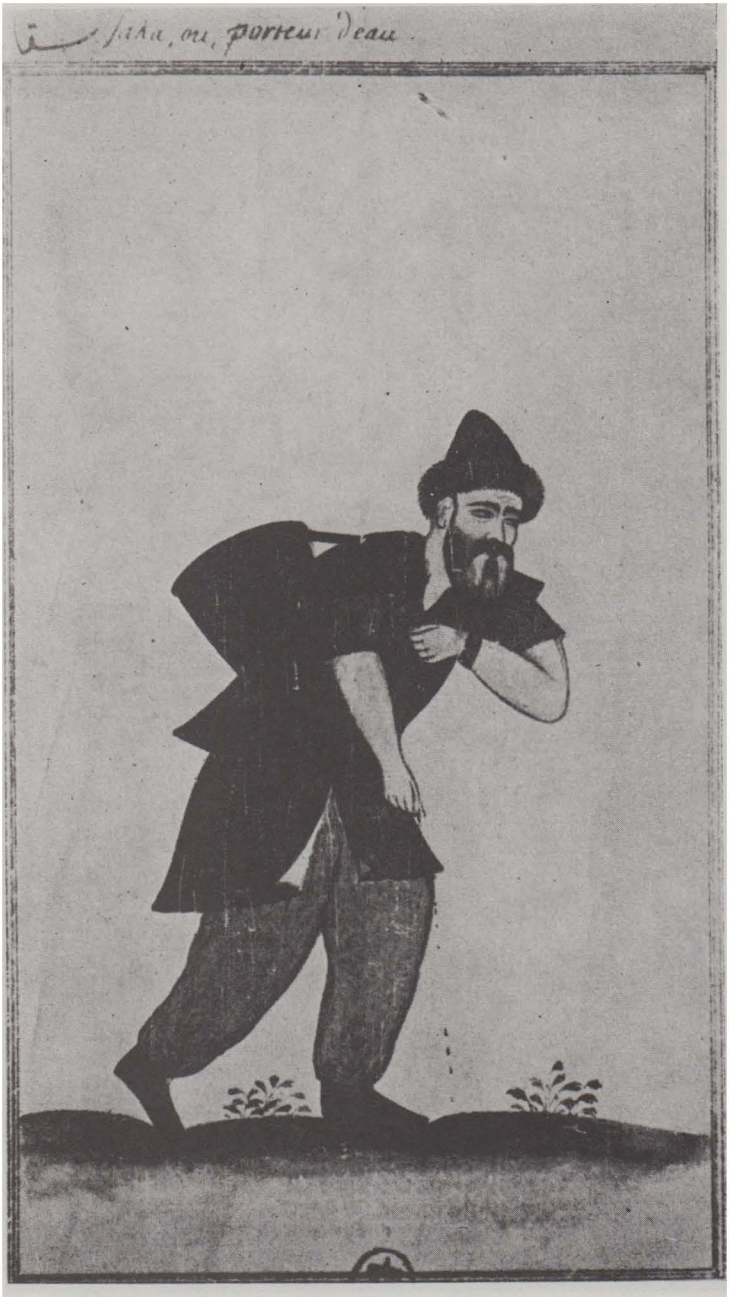
Res. 42 — Ermeni karısı

Res. 43 — Badanacı

Res. 44 — Hammal

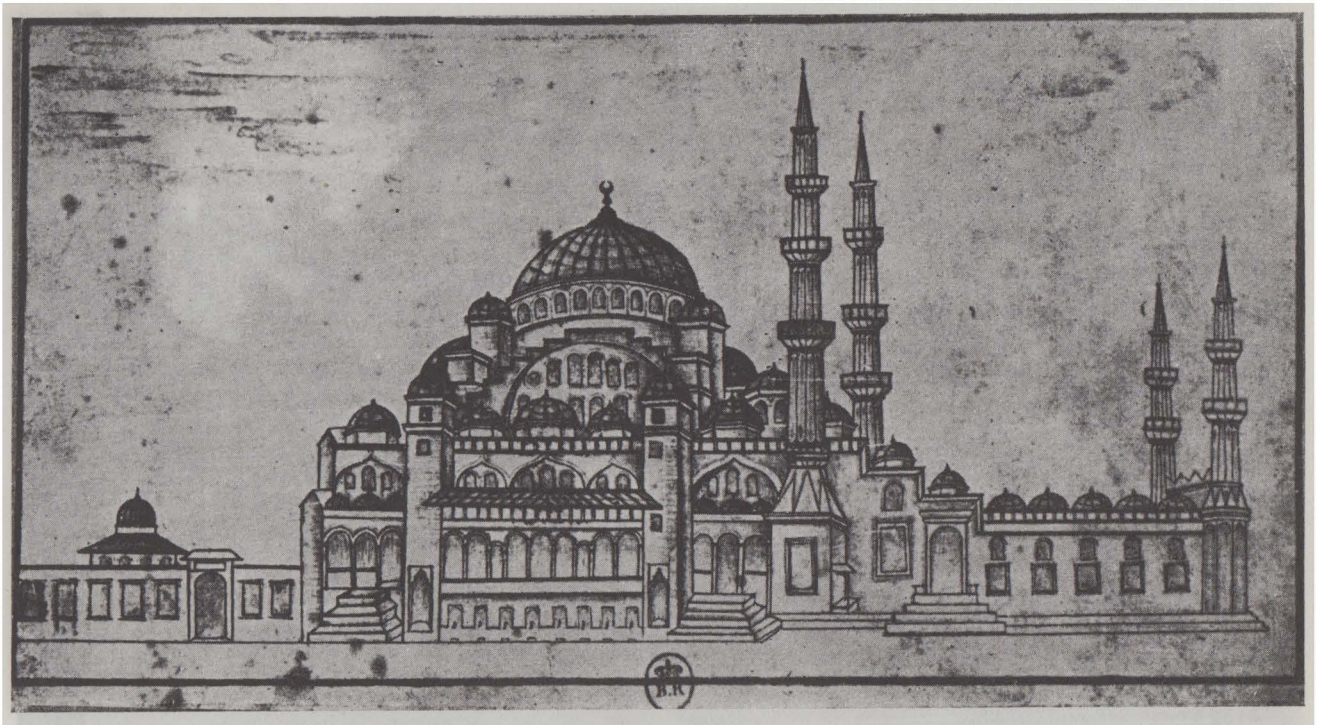
Res. 45 — Saka

Res. 46 — Aşçı

Res. 47 — Aşçıbaşı

Res. 48 — Süleymaniye camii